

„Věčnost je to právě opakování.“¹

Nietzsche, Kierkegaard a jejich repetitivní věčnosti²

Tereza Matějčková

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha

tereza.matejkova@ff.cuni.cz

Abstract:

“Eternity Is the True Recurrence.”

Nietzsche, Kierkegaard and Their Repetitive Eternities

We have found a particular, fundamental and, to this point in time, little-explored concordance between Kierkegaard and Nietzsche, essentially the two founders of modern continental philosophy. Both, that is to say, link eternity with recurrence. They also both emphasize that the will is central to this type of eternity – one must correctly want – while at the same time linking recurrence with the core of reality itself, with the core of the world. This union of eternity and recurrence is, moreover, linked in both cases with the rejection of existing metaphysics. The author of the study queries the connection between these thusly-conceived “repetitive eternities.” At the same time she makes reference to the interpretation of Friedrich Nietzsche that was put forth by Pavel Kouba, the interpreter who emphasized that the very heart of eternal return is recurrence.

Keywords: Friedrich Nietzsche, Søren Kierkegaard, eternity, recurrence, metaphysics

DOI: <https://doi.org/10.46854/fc.2023.2r.293>

1 Kierkegaard, S., *Opakování. Pokus v oblasti experimentující psychologie* od Constantina Constantina. Přel. Z. Zaccal. Praha, Vyšehrad 2006, s. 152.

2 Tato článek vznikl za podpory grantového projektu GA23-06150S.

Pro Pavla Kouba

„A teprve až mne všichni zapřete, navrátím se vám. Věřu jinýma očima, bratří moji, si potom vyhledám své ztracené; jinou láskou vás pak milovati budu.“³

Friedrich Nietzsche

„Kdo se zbaví příliš mnoha břemen, ztrácí zároveň i svůj vlastní – byť i skromný – úkol.“⁴

Pavel Kouba

Úvod

Když Søren Kierkegaard napsal, že celá moderní filosofie se bude točit kolem opakování, nemohl tušit, že právě na tom pracuje jeho mladší kolega Friedrich Nietzsche. Jeho velkolepý protinávrh vůči metafyzice zní „věčný návrat téhož“. Počítá se tedy nejen s „jednorázovým“ opakováním, pravé opakování je hned věčné. Sám Nietzsche, který svou nauku nazývá „hádankou“, nabízí několik variant, jak si takové opakování představit. Jednotlivé verze se liší mírou kosmologického závazku, a lze si tudíž položit otázku, zda je možné považovat opakování za samo nitro skutečnosti, či „jen“ za nitro člověka.⁵

Je pozoruhodné, že jak Kierkegaard, tak Nietzsche pojí věčnost s opakováním, a protože je („moderní“) věčnost spjata se subjektivitou, odpovídá i opakování na otázku: Jak koncipovat lidské já a jeho smysl poté, co se tradiční rámce staly nepřesvědčivé? A proč nepřesvědčivé?

Nietzsche má za to, že nihilismus tvoří jádro metafyzické tradice. Nepatřičný důraz na mimosvětské dokonalé věčné entity ponižuje vše podmíněné a upírá mu smysl, činí z něj pouhý přechod k tomu, co vskutku je. Jakmile však jednou člověk zatřásl předpoklady „dvouúrovňní“ skutečnosti a zpo-

3 Nietzsche, F., *Tak pravil Zarathustra. Kniha pro všechny a nikoho*. Přel. O. Fischer. Praha, Rybka Publisher 2018, s. 139.

4 Kouba, P., *Nietzsche. Filosofická interpretace*. Praha, OIKOYMENH 2006, s. 27. A doplňuje: „Skutečná kultura neznamená zvyšování pohodlí: kultura je pro Nietzscheho totéž, co touha po velikosti, touha unést i věci nejtěžší.“

5 Kosmologicky se vyjadřuje i Kierkegaard: „Kdyby Bůh sám býval nechtěl opakování, pak by svět nikdy nevznikl.“ Kierkegaard, S., *Opakování. Pokus v oblasti experimentující psychologie od Constantina Constantia*, c.d., s. 10.

chybnil tradiční pojem Boha, není cesty zpět, či spíše: není cesty. Ukáže-li se, že zásvěti postrádá podstatu, nelze ji připsat ani jevovému světu, který je v této tradiční koncepci stínem zásvětí.

Pomíjivý svět nemizí poté, co odstraníme nadsvětskost. Jeho přítomnost se dokonce může stát naléhavější, než byla dosud, ale je to naléhavost obtěžující. Nietzsche ji popisuje jako přítomnost hnusu, který doprovází posledního člověka.⁶ Ne nepodobně rámuje své opakování i Kierkegaard. Zdůrazňuje, že tradičně se opakovalo nazpět, moderní doba se má naučit opakovat vpřed.⁷ Co to znamená? Dříve se člověk klasicky připodobňoval vzorům, jež mu předcházely. I poznání bylo retrospektivní. Sova vylétá za soumraku – jasno o tom, co jsme zakusili, si tedy zjednáváme až v reflexi *ex post*, ale rovněž základní nauka o tom, jak se učíme, teorie *anamnesis*, říká, že nejpodstatnější poznání již máme, protože nás předchází, časově i ontologicky, jen to nevíme. To, co je implicitní, co implicitní již vždy bylo, máme učinit zjevným.

Kierkegaard toto hledisko zcela nezavrhuje. I on ví, že reflexe je obrácená zpět, ale zdůrazňuje, že žítí je něco jiného než poznávání, že podstatou žití tudíž není retrospektivní poznávání, ale pohyb, který spojuje s budoucnostním opakováním. Je přitom rozšířeným předsudkem, že opakování pouze stvrzuje jednou dané. Citace mohou být podvrtné. Ostatně jiný myslitel opakování, Walter Benjamin, je přímo spojuje s loupežníky postávajícími u cesty a připravujícími cestující o své jistoty.⁸

Obdobně podvrtně interpretuje Kierkegaard v novele *Opakování* plátónskou *anamnesis*. Opakuje ji, aby proměnil její vyznění. Opakování strhne opačným směrem. Nemáme vzpomínat zpět, ale vpřed. To je pro Kierkegaard sama podstata opakování, vyjevení jeho pravdy. Často to ilustruje na biblických výrocích: „Co je staré, pominulo, hle, je tu nové!“⁹ V opakování proměňujeme to, co je, činíme to novým; a proměňujeme to tím, že nově získáváme to, co sice už máme, co si ale nyní uvědomujeme nově. Roli zde tedy hraje zvýšlovnění implicitního. Poznání – a jeho pohyb – spjaté s tímto zvýšlovněním člověka proměňuje a umožňuje mu žít jinak, nově.

6 Zde se stýká rozpoložení člověka nadhistorického a člověka posledního. První vidí ve všem stále totéž, a tudíž v tom není schopen najít vlastní smysl, druhý vidí jen malost a také není schopen najít smysl. Viz Nietzscheovy úvahy o hnusu v *Nečasových úvahách* (Nietzsche, F., O užitku a škodlivosti historie pro život. In: týž, *Nečasové úvahy*. Přel. J. Krejčí – P. Kouba. Praha, OIKOYMENH 2021, s. 85) a v *Tak pravil Zarathustra* (Nietzsche, F., O vidění a hádance. In: týž, *Tak pravil Zarathustra. Kniha pro všechny a nikoho*, c.d., s. 287).

7 „Opakování a rozpomínání je stejný pohyb, jenže v opačném směru, neboť co se rozpomíná, bylo, opakuje se dozadu; vlastní opakování oproti tomu rozpomíná dopředu.“ Kierkegaard, S., *Opakování. Pokus v oblasti experimentující psychologie od Constantina Constantia*, c.d., s. 10.

8 „Citáty jsou v mojí práci jako loupežníci u cesty, kteří vyskočí se zbraní z úkrytu a bloumajícího připraví o přesvědčení.“ Benjamin, W., *Jednosměrná ulice*. In: týž, *Psaní vzpomínání*. Přel. M. Ritter. Praha, OIKOYMENH 2016, s. 53.

9 2 Kor. 5,17.

Oběma typům opakování – nietzscheovskému i kierkegaardovskému – je společná snaha ukázat, že právě v opakování tkví způsob, jak je možné zpodstatnit, ne-li zvětšit své já, pokud tak činíme nemetafyzicky. Oběma filosofům jde tedy o to, aby se obešli bez předpokladu dvou říší, oné ideové, zászvětní na straně jedné a té pouze stínové, zato přítomné na straně druhé. Opakování člověku poskytuje substanci, snad i velikost, a tím se brání sesunu do moderního hnusu v případě Nietzscheho či do roztěkanosti v případě Kierkegarda.

V následujícím pojednání navází na interpretaci Nietzscheho věčného návratu, kterou předložil Pavel Kouba.¹⁰ Právě zmíněný Nietzscheův čtenář položil důraz na fakt, že opakování je nitrem věčného návratu, že sama věčnost je opakování. Tento moment navíc spojil s výchovou či kultivací nadčlověka a rovněž zdůraznil význam výchovy pro svou filosofii. Ostatně: právě výchova, kultivace, vzdělání stojí na disciplíně, která je nevyhnutelně spjata s opakováním. Zničme-li důvěru v opakování, zničme i podstatu velikosti.

1. Opakování a věčnost

Věčnost z Nietzscheho věčného návratu téhož interpretuje Pavel Kouba jako „pomíjivou podobu věčnosti“.¹¹ Co tím míní? Kouba vykládá Nietzscheovu základní nauku důsledně na pozadí kritiky metafyziky, ale i hegelianství, proti němuž se Nietzsche postavil již v eseji „O užítku a škodlivosti historie pro život“.¹² Pointou věčného návratu je odstranění smyslu překračujícího daný okamžik. Odpověď na to, jak se obejít bez posledních účelů, Nietzsche hledá na dvou rovinách: nechce klást těžiště bezprostřední skutečnosti metafyzicky do zászvětní říše, ale rovněž nemíní podlehnout dobovému důrazu na proces a na vyjevení podstaty v budoucnosti. Pravda není to, co nastává. Okamžik je třeba pojímat z něho samého. Ale jak na to?

Pavel Kouba skvěle vystihl, že převratnost se rozhodně neváže k pojmu okamžik. Ten je ve filosofii dávno zavedený. Převratný je motiv opakování. Kouba poznamenává: „na rozdíl od tradičních koncepcí [je] Nietzscheho věčnost právě jen *opakováním*“.¹³ Okamžik získává svou váhu z toho, že se bude opakovat, a to ne jednou, ale věčně. To je nesamozřejmé hned z několika hledisek. Proč by opakování mělo okamžik zpodstatnit? Nejeví se opak jako

10 Jsem si vědoma toho, že důraz na opakování není nejcharakterističtějším rozměrem Koubovy interpretace, přesto právě jej zopakují a rozvinu svým směrem. Jasný důraz na to, že věčnost je pro Nietzscheho právě jen opakováním (viz s. 296 n.), mi umožnil číst Nietzscheův věčný návrat nově. Navíc mám za to, že je tento důraz i v kontextu zahraničních interpretů ojedinelý.

11 Viz Kouba, P., *Nietzsche. Filosofická interpretace*, c.d., s. 42–65.

12 Nietzsche, F., *O užítku a škodlivosti historie pro život*, c.d., s. 126.

13 Kouba, P., *Nietzsche. Filosofická interpretace*, c.d., s. 52.

pravděpodobnější? Jestliže se všechno opakuje, tím méně na čemkoli záleží. Platí Koheletovo povzdechnutí, že všechno je marnost a nic nového pod sluncem není? Co je velké, padne; co je malé, snad povyroste, a pak padne. Lidé se rodí a pak umírají. Naděje sílí, a ukazují se jako marné.

Ostatně toto hledisko zastávají ve spise „O užitku a škodlivosti historie pro život“ tzv. nadhistoričtí lidé. Ti jsou moudří právě díky svému poznání, či rentgenovému pohledu, který prosvítí každý okamžik a rozpoznal v něm, že už tu byl. Tato moudrost je povznesla nad každodennost, jejíž strukturu „prokoukli“, ale zároveň je zatížila Nietzscheovým obávaným naladěním: hnusem. V ničem již nevidí smysl: „Jako stovky rozličných jazyků odpovídají téměř typicky stálým lidským potřebám, takže ten, kdo těmto potřebám rozumí, se ze všech jazyků nemůže naučit nic nového, tak si nadhistorický myslitel osvětluje dějiny národů i jednotlivců zevnitř a jasnovidně uhaduje prasmysl rozličných hieroglyfů, a poznenáhlu se dokonce stále přibývajícím znakům vyhýbá: neboť jak by neměl v nekonečném nadbytku dění dospět k nasycení, přesyčení, ba k ošklivosti!“¹⁴

Tíha zde je, ale ta tíha souvisí s bezmocným odpoutáním, tedy spíše s pocitem nesmyslu než se schopností přimknout se k tomu, co je, přitakat mu, a dokonce je milovat. Ač Pavel Kouba na tyto pasáže ze spisu „O užitku a škodlivosti historie pro život“ neodkazuje, nebezpečí myšlenky opakování si dobře uvědomuje, ostatně se v této souvislosti odvolává na nadhistoricky znechuceného trpaslíka, který doprovází Zarathustru. Trpaslík je bystrý, ale svou mazaností se zmenšil. Vidí, že „sám čas je kruh“, ale toto poznání jej znechutilo, vzalo mu elán. Zarathustra jej nazývá „duchem tíže“.¹⁵

Co je ale tím, co pochopili člověk nadhistorický i trpaslík sedící na Zarathustrových ramenou? Co je to za zákonitost, kterou odhalili? Kouba správně připomíná, že věčný návrat téhož je pro Nietzscheho kosmologicky obhajitelné stanovisko.¹⁶ Svět sám je konečný, sestává z konečného množství sil, ale čas je nekonečný. Proto prý platí, že všechny permutace se budou opakovat. Kdyby navíc měl svět konečný cíl, ke kterému by se mělo dospět, v nekonečném čase by se k němu již dospělo.¹⁷ Marnost tkvíc v opakování by tak měla ontologické či fyzicko-ontologické zakotvení.

14 Nietzsche, F., O užitku a škodlivosti historie pro život, c.d., s. 84.

15 Nietzsche, F., O vidění a hádance, c.d., s. 283.

16 Viz zvláště Nietzsche, F., *Nachgelassene Fragmente 1880–1882*. In: týž, *Sämtliche Werke. Kritische Studienausgabe in 15 Bänden*. Hrsg. von G. Colli – M. Montinari. München – Berlin. Deutscher Taschenbuch-Verlag dtv – Walter de Gruyter 1999, Bd. 9: *Nachgelassene Fragmente 1880–1882*, s. 498. Paul S. Loeb upozorňuje na to, že Nietzsche nehledal opory jen v řecké kosmologii, ale rovněž v mytologii. Loeb, P. S., *The Death of Nietzsche's Zarathustra*. Cambridge, Cambridge University Press 2010.

17 Kouba, P., *Nietzsche. Filosofická interpretace*, c.d., s. 49.

Přinejmenším v některých fázích svého vývoje si Nietzsche toto skutečně myslel, jak to přesvědčivě doložil třeba Karl Löwith.¹⁸ Nietzsche prý na vrcholu moderny opakuje starověký obraz světa.¹⁹ K tomu je ale možné také připojit, že se jeho závěr zakládá na nepřesvědčivých předpokladech. Jako první na tyto problémy upozornil Georg Simmel²⁰ a dále je rozvedl Arthur Danto.²¹ I za předpokladu konečného počtu sil v nekonečném čase, což je sám o sobě nesamozřejmý předpoklad, je myslitelné, že se tento konečný počet sil bude – vyjdeme-li z nekonečné dělitelnosti sil – přeskupovat do nekonečného počtu variací. Potom by ovšem neplatilo, že se v nekonečném čase musí všechny kombinace dějů opakovat.

Nicméně podržíme-li jen Nietzscheův předpoklad, že svět jako celek nemá konečný smysl, ke kterému bychom měli směřovat, pak platí návrh Pavla Kouby: „Pojem opakování plní negativní úlohu v polemice s myšlením, jež rozumí veškerému dění výlučně ze vztaženosti k poslednímu smyslu.“²² Kouba tak zdůrazňuje, že žádný okamžik nemá být znesvěcen nějakým *kvůli, posledním účelem*. Má stát za sebe sama a vlastní silou, kterou čerpá z opakování. „Přestane-li být věc znesvěcována účelem, rozplývá se její pomíjivost.“²³ Platí, že „proto je na rozdíl od tradičních koncepcí Nietzscheova věčnost právě jen *opakováním*“.²⁴ Věčnými návraty dosahujeme toho, co lze chápat jako post-metafyzické zpodstatnění jsoucna.

2. Opakování a nietzscheovská struktura lidského já

Je zřejmé, že Nietzsche nemíní svou naukou upřít jeden konečný smysl jen světu, ale i člověku. Ostatně právě proto brojí proti asketickým ideálům, které člověka podřizují jedinému úběžníku a vytváří „heroickou“, tedy osudově

18 Löwith, K., Anhang zu Nietzsches Philosophie der ewigen Wiederkehr des Gleichen. Zur Geschichte der Nietzsche-Deutungen (1935). In: *týž, Sämtliche Schriften*. Bd. 6. Hamburg, Felix Meiner Verlag 1987, s. 199–225.

19 Löwith, K., *Nietzsches Philosophie der ewigen Wiederkehr des Gleichen*. Hamburg, Felix Meiner Verlag 1987. Dokladem může být třeba poznámka v „Die Philosophie im tragischen Zeitalter der Griechen“ (in: Nietzsche, F., *Sämtliche Werke. Kritische Studienausgabe in 15 Bänden*. Hrsg. von G. Colli – M. Montinari. München – Berlin. Deutscher Taschenbuch-Verlag dtv – Walter de Gruyter 1999, Bd. 1: Die Geburt der Tragödie, s. 829): „Hérakleitos věřil v periodicky se opakující zánik světa a v obnovující se vznik světa nového ze světového žáru.“

20 Simmel, G., Schopenhauer und Nietzsche. In: *týž, Gesamtausgabe*. Bd. 10: Philosophie der Mode. Die Religion Kant und Goethe. Schopenhauer und Nietzsche. Hrsg. von M. Behr – V. Krech – G. Schmidt. Frankfurt a.M., Suhrkamp 1995, s. 167–408.

21 Danto, A., The Eternal Recurrence. In: Solomon, R., *Nietzsche. A Collection of Critical Essays*. New York, Doubleday 1973, s. 316–321; srov. Danto, A., *Nietzsche as Philosopher*. New York, Columbia University Press 1965, s. 203–209.

22 Kouba, P., *Nietzsche. Filosofická interpretace*, c.d., s. 48.

23 Tamtéž, s. 45.

24 Tamtéž, s. 52.

jednostrannou povahu. Člověk je ale prý ve skutečnosti stejně nevinný jako svět, je nezatížený posledním účelem. Jenže i v tomto případě platí, že břímě se nelze lehkovážně zbavovat, což je třeba vztáhnout i na asketické ideály.

Ostatně proto Nietzsche hledá s takovým nasazením nový smysl sebepřekonávání. Dobře to vystihuje jeho věta, kterou Kouba připomíná: „Jak dát vnitřnímu životu tíži, aniž jej učiníme zlým a fanatickým vůči těm, kdo smýšlejí jinak?“²⁵ Takovým tvořivým, odlehčujícím úsilím, jež je zároveň zatížením, má být právě věčný návrat. Tíha tkví v úsilí. Moc pochází z činnosti, ostatně německý výraz pro moc je slovo Macht, které je odvozeno ze slovesa machen, činit.

Podstatou tvoření je rovněž specifická, snad dokonce paradoxní „práce“ s časem. Když se řekne sebepřekonání, mohl by si člověk myslet, že výkon bude zaměřen do budoucnosti. Překonáváme se směrem k budoucnosti, anebo řečeno jazykem S. Kierkegaarda: opakujeme do budoucnosti. Opakovat do budoucnosti, to je prý podstata žití.

Jenže se zdá, že právě o toto kierkegaardovské opakování Nietzschevi nejde. Chce opakovat na místě, ne-li zpět. Vždyť důraz na budoucnost, jakýsi progresivismus, či „fantasmagorii očekávané budoucí blaženosti“²⁶ je to, co ve věčném návratu téhož odmítá. Okamžik je zatížen sebou samým, není rozbíhavý. Tato věčnost – schopnost myslet si okamžik jako věčný – je onen kánon, v poměru k němuž máme vyhodnocovat vše další. Toto závaží se může stát základem měřítko pro hodnocení budoucnosti. Chceme jen to, čehož věčný návrat si budeme moci přát.

Okamžik tak není převozníkem z minulosti do budoucnosti, je to spíše zastávka. Lze jej chápat i jako rozevření času – rozevření, které sami podnikáme tím, že se ke světu skrze sebe samé vztahujeme. Okamžik je tak svázán s vědomím našeho postojů – a potud je spjat s teoretičností, s usebráním spíše než s praxí. Zastavením či zaražením vytváříme v čase prostor, z něhož reflektujeme naši časnost. Jak výstižně poznamenala Hannah Arendtová, je to skulina v čase, která nám umožňuje rozřadit čas do minulosti, přítomnosti a budoucnosti.²⁷

Sám okamžik však nenaznačuje, kde tkví těžiště času. Z okamžiku se sice můžeme „fantasmagoricky“ promítat do budoucna, ale Nietzsche volí jinou

25 Citováno dle: Kouba, P., *Nietzsche. Filosofická interpretace*, c.d., s. 43.

26 Nietzsche, F., *Genealogie morálky*. Přel. V. Koubová. Praha, OIKOYMENH 2019, s. 38.

27 Arendtová, H., *Mezi minulostí a budoucností. Osm cvičení v politickém myšlení*. Přel. M. Palouš – T. Suchomel. Praha, OIKOYMENH 2019, s. 20. „Tento malý ne-časoprostor je v samotném srdci času a na rozdíl od světa a kultury, do nichž se rodíme, může být vždy jen naznačen, nikoli zděděn a odedávna předáván; každá další generace, a dokonce i každá nová lidská bytost jej musí znovu objevit a s námahou vydláždít, když vloží sebe samu doprostřed mezi nekonečnou minulost a nekonečnou budoucnost.“

cestu. Těžištěm času je pro něj minulost, nikoli však minulost v podobě zbožštění tradice. Spíše je přesvědčen, že ve správném pochopení minulosti tkví budoucnost. Již ve své druhé nečasové úvaze zahrnuté ve spisu „O užitku a škodlivosti historie pro život“ poznamenává, že minulost je naší potravou. Člověk je v tomto pojetí obrácen do sebe, do minulosti, do „bylo“, jež máme proměnit na „tak jsem to chtěl“.²⁸ Nietzsche pojímá sám čas jako úsilí. Kráčíme vpřed tak, že hledíme vzad. Kdybychom šli vpřed tak, že bychom hleděli vpřed, nebylo by to úsilí, nebyla by v tom tíže, snad spíše nenávisť vůči tomu, čím jsme se stali a z čeho se nyní chceme vysvléknout.

Má-li se člověk stát tím, co Nietzsche označuje obratem svobodný duch, stojí před úkolem přetvořit svou minulost ve svobodné rozhodnutí. Odvrhujeme-li ji, odvrhujeme sebe sama. Proto platí: „Vezmi hrbatému hrb a vzal mu ducha.“²⁹ Je pozoruhodné, že v tomto smyslu je nitrem času i pro Nietzscheho řecká *anamnésis*: „Člověk je ve všech ohledech určen minulostí, platónská *anamnésis*.“³⁰

Setkáváme se zde tedy se zvláštní podobou vzpomínky, Erinnerung, k níž se jako k *anamnésis* a jako k hegelovskému pojmu³¹ vrací právě i Kierkegaard. Ten chápe Erinnerung či *anamnésis* jako dědice metafyzického věku.³² Sugeruje nám totiž, že život již byl odžit, že jeho podstata tkví buď ve věčných formách, jež nás ontologicky předcházejí (platónská koncepce), anebo právě v reflexivním přisvojování minulosti (hegelovská koncepce).

Nietzsche přitakává tomuto metafyzickému dědictví, ale odlehčuje je. Je totiž naším výkonem, co z minulosti budeme přejímat. To tvrdí již ve spise „O užitku a škodlivosti historie pro život“. Člověk je na minulost odkázaný stejně jako na stravu, ale právě proto je třeba dávat pozor na to, jak tuto stravu požívat. „Přemíra historie napadla plastickou sílu života a život už nedovede používat minulost jako vydatnou stravu. Neduh je hrozný, a přesto! Kdyby mládí nemělo jasnovidného daru přírody, nikdo by nevěděl, že jde o neduh a že ráj zdravý byl ztracen.“³³ Čím silnější je člověk, tím více si dokáže přisvojit z minulosti, tím méně musí odmítat, natož nenávidět.

28 Nietzsche, F., O vykoupění. In: týž, *Tak pravil Zarathustra. Kniha pro všechny a nikoho*, c.d., s. 253.

29 Tamtéž, s. 249.

30 Nietzsche, F., *Nachgelassene Fragmente, 1876–1877/78*. In: *Nietzsche Werke. Kritische Gesamtausgabe*. Hrsg. von G. Colli – M. Montinari. Berlin, De Gruyter 1967, Bd. 4/2: *Menschliches, Allzumenschliches. Erster Band. Nachgelassene Fragmente 1876 – Winter 1877/78*, s. 502.

31 Samo absolutní vědění je v Hegelově koncepci „Erinnerung“, tedy rozpomínající zniternění jednotlivých postav, kterými duch na zastávkách *Fenomenologie ducha* prošel. Hegel, G. W. F., *Fenomenologie ducha*. Přel. J. Patočka. Praha, ČSAV 1960, s. 487.

32 Kierkegaard, S., *Opakování. Pokus v oblasti experimentující psychologie od Constantina Constantia*, c.d., srov. s. 9; s. 19 a s. 40 n.

33 Nietzsche, F., O užitku a škodlivosti historie pro život, c.d., s. 143.

Ti vůbec nejsilnější jsou do sebe schopni vtáhnout všechno a následně to „přetvořit v krev“.³⁴ Toto „přetváření“ Nietzsche inscenuje ve své autobiografii. Osud, jež máme milovat, začíná v našem jednání. To na nás dopadá silou, kterou dopředu nikdy nemůžeme odhadnout. Když se Nietzsche ve své autobiografii vrací ke svému životu – a jeho životem zde jsou knihy – iniciuje „věčnou“ či nečasovou smyčku, jíž se navrácí znovu a znovu do minulosti, a vyjadřuje vděk za svůj život.³⁵ Nejzazší možná svoboda tkví ve smíření s vlastní minulostí a v souhlasu, že ji budeme potkávat v budoucnosti. Svoboda a nesvoboda mají pro Nietzscheho stejnou strukturu – svoboda je podrobením. Sem vstupuje radostné přijetí bytí v jeho opakování – je-li minulost naše strava, neustále ji opakovaně budeme v nových proměnách přijímat znovu, přežívat.³⁶

3. Opakování a kierkegaardovská struktura lidského já

Dánský myslitel výslovně ztotožňuje opakování s věčností,³⁷ nikoli však ve smyslu Koubovy interpretace věčného návratu. Nemíní tím, že by se bez ustání opakovaly okamžiky. Svou roli zde nehraje ani moje interpretace Nietzscheovy nauky, totiž že věčný návrat tkví v usilovném přisvojování minulosti. Kierkegaard do hry zapojuje paradoxní motiv: chce formulovat moderní podobu opakování tím, že se vztahuje k teologickým motivům.

Nejvyšší podobě opakování se věnuje ve stejnojmenné novele. Jeho počínání je však bizarní. Stejně jako Nietzscheovy sice stojí i Kierkegaardovy úvahy na příbězích, a tak se pojednání pohybuje na prahu filosofie a beletrie, ale zatímco u Nietzscheho je filosofičnost podpořena patosem proroka Zarathustry, Kierkegaard píše banální příběh, byť jej nechá vyústit – znovu bizarním způsobem – do příběhu biblického Jóa.³⁸

Novela *Opakování* pojednává o chlapci, který se rozešel s dívkou poté, co seznal, že sňatek není nic, oč by doopravdy stál. Záhy jej však dostihl pocit provinění. Porušil společenské normy – mladí lidé mají směřovat k manžel-

34 Tamtéž, s. 80 n.

35 „Jak bych neměl být vděčen celému svému životu?“ Nietzsche, F., *Ecce homo*. Přel. J. Fischer. Olomouc, Nakladatelství Olomouc 2001, s. 13.

36 Nietzscheho pozitivní vztah k přežívatelnosti a potažmo ke krávám prostupuje od jeho raného až do pozdního díla. Zvláště v *Tak pravil Zarathustra* čteme přímo ódu na krávy. „Neobrátíme-li se a nebudeme-li jako krávy, nikdy nevejdem do království nebeského. Měli bychom se od nich totiž naučiti jedné věci: přežívatelnosti. A věru by člověk i celý svět získal, té jediné věci pak se nenaučil, totiž přežívatelnosti: co by to bylo platno!“ Nietzsche, F., *Dobrovolný žebřák*. In: týž, *Tak pravil Zarathustra. Kniha pro všechny a nikoho*, c.d., s. 491. Srov. Nietzsche, F., *Genealogie morálky*, c.d., s. 15.

37 Kierkegaard, S., *Opakování. Pokus v oblasti experimentující psychologie od Constantina Constantia*, c.d., s. 152.

38 Tamtéž, s. 104.

ství –, a navíc zostudil dívku. Vina jej tíží natolik, až se hrouťí a zoufale hledá hledisko, které by mu nabídlo rozřešení. Etika mu tuto službu neprokáže. Ta se vyjadřuje ve formě norem, ať už rozumových nebo společenských, a mladý muž se od ní dočká jen odsudku: jeho čin není zevšeobecnitelný a etika, tak jak jí rozumí Kierkegaard, nenabízí porozumění pro výjimečnou situaci. Z etického hlediska je udělení výjimky naopak jádrem nepravosti.

Mladý muž se proto obrací jinam. Začte se do Jóbova příběhu a své etické selhání přeznačí na hřích. To není bez obtíží. Srovnávání chlapcova a Jóbova osudu působí až komicky. Ale možná je takové skeptické posouzení z jiného hlediska krátkozraké. Snad i takové méně závažné události, jako je (zaviněný) konec první lásky, dokážou lidský život převrátit vzhůru nohama a vzít člověku veškerou jistotu.

A další bizarnost následuje záhy. Mladík se ve Starém zákonu dočte, že Bůh v jednu chvíli Jóbovi vše vrátí. Jób tím získává nejen to, o co přišel, on hlavně získává znovu sám sebe. A právě ve chvíli, kdy dočte tyto radostné pasáže, zastihne mladíka zpráva, že se opuštěná dívka znovu zasnoubila. I ona zakusila opakování. Z chlapce spadne břímě viny. Opětovné zasnoubení, byť s jiným mužem, interpretuje jako vyvinění své osoby a jako své vlastní opakování, jako návrat k vlastní neporušenosti či jako příležitost ke zhojení. Dívka je znovu šťastná, ale i chlapec může znovu být sám sebou. Břímě z něho bylo milostivě sňato.

Zvláštní to je vlastně jen v etické rovině. Na rovině etického provinění je ženino opětovné zasnoubení irrelevantní. Ale mladík se nyní pohybuje na jiné úrovni a tuto událost čte právě jako projev vyšší milosti. Ostatně: v Kierkegaardových spisech se to jen hemží příběhy lidí, kteří o něco přišli, nebo si mysleli, že o něco přišli, a poté to získali znovu. Právě tomuto říká Kierkegaard právě opakování a spojuje je s evangelijními příběhy o ztracené minci či ovci. Svou roli opakování přirozeně hraje i v Abrahámově vztahu k Izákoví – poté, co mu jej Bůh navrátil. „Jistě byl překvapen, jak to dopadlo, zatím však dvojítm pohybem dosáhl původního stavu, takže mohl Izáka přijmout s ještě větší radostí, než s jakou ho přivítal poprvé.“³⁹

Teprve poté, co člověk něco ztratí, protrpí ztrátu, ale získá ono ztracené zpět, navrácí se mu celistvost, kterou již měl, ale již si nebyl vědom. Takový duch se má pak cele, což pro Kierkegaarda znamená: dvojnásob. „Jsem opět sám sebou. Toto já, které by jiný nezvedl z cesty, opět vlastním. Rozpolcenost, která byla v mé bytosti, je zrušena; opět se zacelují. Úzkosti sympatie, jež má hrdost živila a dávala jim zapravdu, si již nevynucují rozštěpení a separaci. Není to tedy opakování? Nedostalo se mi všeho dvojnásob? Nedostalo

39 Kierkegaard, S., *Bázeň a chvění*. In: *týž, Bázeň a chvění – Nemoc k smrti*. Přel. M. Mikulová-Thulstrupová. Praha, Svoboda – Libertas 1993, s. 31.

se mi opět mne samého, a to právě tak, abych mohl dvojnásob cítit, jaký to má význam? A co je opakování pozemských statků, lhotejné k určení ducha, ve srovnání s tímto opakováním? Jen děti se Jóbovi nedostalo dvojnásob, protože lidský život se takto zdvojit nedá. Zde je možné jen opakování ducha, ačkoli v časnosti nebude nikdy tak dokonalé jako ve věčnosti, která je tím pravým opakováním.⁴⁰

A teprve ten, kdo se má takto dvojnásob, se vůbec má. Je sám sebou skrze negativitu, skrze neměti, odevzdání, ztrátu. Opakování je potud mocninou lidského já. Člověk je duchem, pakliže je já umocněno. Má se cele jednou, pakliže se má dvakrát. Význam já jako mocniny Kierkegaard osvětluje i v *Nemoci k smrti*. Duch je zde pojatý jako vztah k sobě samému, jako vztah vztahu, podobně jako tkví ve Fichtově koncepci, k níž se Kierkegaard vztahuje, lidské já v nekonečném činném jednání, v „já, které je já“.⁴¹ Zdvojenost já značí, že člověk může něco chtít, ale je také schopný chtít nechtít to, co chce, anebo naopak chtít to, co nechce. V našem toužení se umíme ještě k němu samému vztáhnout. Teprve takto vztahem zdvojené já je já úplné.

Když Kierkegaard poznamenává, že věčnost je to pravé opakování,⁴² je to spíše hádanka než filosofická teze. Navrhuji tuto interpretaci: stejně jako pro Nietzscheho je i pro Kierkegaard věčnost něco světského, nepřináší výlučně času, ale je s časem spjata – je to náš význačný vztah k času.⁴³ Viděli jsme, že Kierkegaard hovoří o věčném vědomí, které zjevně nemá výlučně náboženské konotace. Věčné je to, co se nikdy beze zbytku nerozpustí v čase, ale je to zároveň to, co si na časnosti musíme vyvzdorovat, máme-li být úplným vědomím.

V tom případě je věčnost sporem s časem, možná sporem v čase, a tedy i zaniceným vztahem k času. To, co je věčné, je obzvláště vzdorovité – vůči pomíjivosti, společnosti, druhému. Tento niterný vzdor nás zpravuje o tom, že člověk není vydán člověku. Rozhodně není beze zbytku odkázán na jeho uznání. Existuje něco, co mu dává naději na vysvobození z mezilidského zajetí: i kdyby byli všichni proti němu, může být v právu, pravda totiž není závislá

40 Kierkegaard, S., *Opakování. Pokus v oblasti experimentující psychologie od Constantina Constantia*, c.d., s. 152.

41 Kierkegaard, S., *Nemoc k smrti*. In: týž, *Bázeň a chvění – Nemoc k smrti*, c.d., s. 138. Srov. Fichte, J. G., *Základ všeho vědosloví*. Přel. R. Zika. Praha, OIKOYMENH 2007, s. 14 n.

42 Kierkegaard, S., *Opakování. Pokus v oblasti experimentující psychologie od Constantina Constantia*, c.d., s. 152.

43 Společný jim je i zájem o opakování. Pro Nietzscheho kosmologickou hádanku je „věčný návrat téhož“ opakování ústřední. O srovnání kategorie opakování v Nietzscheho a Kierkegaardově díle píše v jedné kapitole své knihy *Kierkegaard's Category of Repetition a Reconstruction Niels Nymann Eriksen*. Výborná je celá monografie: Eriksen, N. N., *Kierkegaard's Category of Repetition: A Reconstruction*. Berlin – New York, De Gruyter 2000; ke srovnání Nietzscheho a Kierkegarda viz s. 136–164.

na uznání druhého. V tomto smyslu jsou pravda a věčnost spjaté. Když říkám, že člověk má díky věčnému vědomí „naději“, nemíním tím v první řadě doufání, že se zítra nebo pozítří stane něco pěkného. Naděje je způsob, jak čteme dnešek. Vědomí možnosti – to může být věčnost v nás.

Ale proč by věčnost měla být opakováním? Možná platí něco podobného jako v případě Fichteho „já = já“. Věčnost je nadbytek – to, co se nerozpustí. Je to zisk, ke kterému se pracujeme ztrátami. K časnosti ztráty patří. Časnost bez roviny věčnosti by byla cele ztrátou. Kdyby se vědomí ztotožnilo jen s časností, samo by se ztratilo, aniž by se muselo cokoli těžkého udát. Bez momentu věčnosti by vědomí postrádalo odstup, díky němuž se může k empirii nějak stavět. Proto již k ontologii já patří odevzdanost – k já patří vědomí, že nejsme jen časem a že čas a časné záležitosti můžeme nechat být, dokonce být vůči nim lhostejní.⁴⁴

Jenže lhostejnost, díky níž se nepoutáme k časnosti, není pasivitou, resp. je takovou pasivitou, jejíž druhou stranou je vzdor – člověk může trvat na tom, že *navzdory* všemu, co se děje v časnosti, má pravdu právě on, *proti* všem, *proti* časnosti. Věčnost, o níž je řeč, tak není odpoutaná od časnosti, naopak se s ní vášnivě pře. Ve věčnosti znovu získáváme časnost, ale jinak.⁴⁵

4. Věčnost a výjimečnost

Pro Kierkegaard a Nietzscheho platí, že opakování je lidským výkonem, ale opakuje se z něčeho, co si nemůžeme vynutit. Mladík si nemohl na skutečnosti vymoci, aby se dívka znovu zasnoubila. To, na čem závisíme, což je prostě skutečnost, nelze podříditi zákonům či našim plánům. Takto pojatá nahodilost je nepominutelným rozměrem naší existence, ale co více: nahodilost může být absolutní a jednotlivé může být i proti obecnosti v pravdě. V Kierkegaardově světě je princip osobnosti nadřazen principu zákonů. Jób měl pravdu, ač se s ním všichni přeli. Chlapec získal čest, ač se protivil normám a v očích světa ji pozbyl – tuto čest si navrátil i svým přičiněním, neboť se vztáhl k události, kterou interpretoval jako opakování, a právě takto si ji prisvojil.

Kierkegaard ukazuje – a k témuž závěru dospívá i v *Bázní a chvění* –, že existuje něco více než normy a jejich následování. Napříč novelou *Opakování* se vyjevuje, že podstatným je moment osobnosti, nikoli norma. Kierkegaard

44 Aleš Novák si ve své monografii *Věčný návrat téhož* všímá, jak důležitá je lhostejnost i v Nietzscheho díle, ačkoli německý filosof zdůrazňuje její jiný aspekt: „Lhostejnost zde představuje otevřenost pro vše, co je, aniž se něčemu dává obzvlášť přednost, a potud se vše v ní skrže ni ukazuje jako ‚stejně‘, stejně hodnotné, totiž jakožto ‚nevinné‘.“ Novák, A., *Věčný návrat téhož*. Praha, Togga 2015, s. 64.

45 Tato pasáž vychází z mé knihy *Kdo tu mluvil o vítězství? Osm cvičení ve filosofické rezignaci* (Praha, Karolinum 2022) a navazuje na ni.

tak zamýšlí převrátit řecký pojem *anamnēsis*: nepohybujeme se vstříc minulosti, ale budoucnosti, nikoli vstříc obecnosti, ale jednotlivosti. V žádném případě to neznamena, že by minulost nebo obecnost nebyly podstatné – jsou naopak stěžejní: my se totiž pohybujeme *skrze* ně.

Když Kierkegaard pochybuje o normách, nemá na mysli, že vše je dovoleno. Spíše chce říci, že princip osobnosti a jedinečnosti není vůči pravidlu vnější. Pravidlo je třeba promyslet, bez ustání musí být opakováno, aby svou tíhou vytvořilo nitro. Je třeba vášně, ta však nemůže být žita vně pravidel, ale v jejich nitru. „Ustavičné tlachy o obecném a obecné, které se opakuje do nejnudnější nanicovatosti, začnou po delší době nudit.“⁴⁶ Výjimkou je jednotlivost, která ví, že nikdy nebude zajedno s pravidlem, ale právě proto obecno vášnivě promýšlí. Teprve opakování normy probouzí síly zvláštnosti a osobnosti. Takový jednatel není „hrdinou“ před druhými, ale před sebou. Jeho výkon tkví ve vášnivosti myšlení, nikoli ve výbojnosti vůči normě.

V *Bázni a chvění* Kierkegaard poznamenává: „Do hrdiny se vmyslet mohu, do Abraháma se vmyslet nemohu.“⁴⁷ Jinými slovy, být hrdinou je lidsky mimořádné, ale srozumitelné. Podobně odmítá i Nietzsche chápat „nadčlověka“ jako bytost heroickou. Nadčlověk není jen dokonale opsaná norma, pouhá nadprůměrnost, je to výjimečnost, jež v sobě nese něco hrozivého a překvapivého, doslova zarážejícího.

Stejně jako v případě Kierkegaardova duchovního člověka platí i pro Nietzscheho nadčlověka, že takový tvor je umocněný. Je to člověk vyznačující se radikalizovaným sebevztahem, který odstupuje od vlády nad sebou i druhými, je-li taková vláda příliš snadná. Správně proto Pavel Kouba zdůrazňuje, že přirozeně silný člověk prosazující svou sílu je „obrácený křipl“.⁴⁸ Kouba v této souvislosti rovněž cituje z poznámek k *Tak pravil Zarathustra*: „Vládnout? Vnucovat svůj typus druhým? Strašné! Což není mé štěstí v pohledu na mnohé jiné?“⁴⁹

Zjevnou se zde stává i distance od toho, co je Nietzscheho přisuzováno jako těžiště jeho díla – důraz na boj. Podíváme-li se na jeho obrazy duchovního vývoje, je bojovný lev jen druhým stadiem.⁵⁰ Po tomto prostředním stadiu následuje dítě. Úběžníkem tak není konflikt s druhými ani s normou, ale schopnost přetvářet se v dětskost, umění zestárnout do dítěte. Zatímco se děti těší na budoucnost a nihilisticky se vztahují k přítomnosti, jejíž bohatství nevidí,

46 Kierkegaard, S., *Opakování. Pokus v oblasti experimentující psychologie* od Constantina Constantia, c.d., s. 160.

47 Kierkegaard, S., *Bázeň a chvění*, c.d., s. 28.

48 Kouba, P., *Nietzsche. Filosofická interpretace*, c.d., s. 244.

49 Tamtéž, s. 241.

50 Nietzsche, F., O třech proměnách. In: týž, *Tak pravil Zarathustra. Kniha pro všechny a nikoho*, c.d., s. 39.

umí člověk stárnoucí do dítěte zakoušet přítomnost v jejím opakování, ale rovněž v síle tohoto opakování. Vše už zažil několikrát, a pociťuje proto bohatství každého okamžiku. Jeho váhu, již neotročí jako velbloud, s níž se nepře jako lev, ale již hrou nadlehčuje.

To je pozoruhodné s ohledem na Hegela, který také chápe zralost jako starcovo opakování. Zestárlý člověk vidí strukturu světa. V každém jevu nachází zákonitost, kterou na sobě sám prožil. I dítě ledasčemu rozumí, ale nemá osobní zkušenost. Moudrost je rozum i osobní zkušenost.⁵¹ Kdybychom se na tuto osobu podívali optikou Nietzschevy druhé nečasové úvahy, seznali bychom, že takový Hegelův stařec je člověk nadhistorický. Jeho nadhistoričnost jej v Nietzschevě čtení však ohrožuje. Snadno je zhnusen. Vždyť kolikrát už tohle viděl! Snadno je přesycen. Nestačilo by to už?

Nietzsche by takové hledisko svému nadčlověku nedovolil. Nadčlověk ožívá stárnutím, opakováním. Takový člověk proto není nadhistorický. Svě žití pojímá jako potravu pro život. Stárnutí přetvořil ve tvoření, jeho tíha jej nadlehčuje, protože má svou váhu v každém okamžiku, jenž nikam nespěje, jenž je lhostejný vůči minulosti i budoucnosti. Tato suverénní váha je jeho svoboda. Takto se Zarathustra nakonec stane vítězem nad hnusem. Podstatné je, že se zde nezachraňuje jen já, jen člověk. Jde i o svět, ba zvláště o něj.

Svět zachraňujeme, ne-li vykupujeme, když se mu naším poznáváním otevíráme, když v něm naučíme najít bohatství, nejen umrtvující tíhu a nekonečící starost. Filosofie je hledisko, které schraňuje krásu světa a které svět odlehčuje. Filosofování je překonané utrpení ze světa; svět nás zklamává, a přesto jsme se v něm naučili být, dokonce jsme v něm rádi. Pro takto pojatou filosofickou disciplínu je opakování stěžejní. Nejen my se nově získáváme skrze svět, nově se získává i svět. Může za to tento zvláštní typ poznání, jež není možné bez zapojení smyslů, jež tkví ve zvláštní smyslové reflexi.

Říkejme tomu spolu s Kierkegaardem a Nietzschem třeba lásku.⁵² Stejně jako láska i poznání rozhojňuje krásu světa. Jak čteme v kapitole „O čtení a psaní“ v *Tak pravil Zarathustra*: „Pravda: milujeme život ne proto, že jsme uvyklí životu, nýbrž milování.“⁵³ Milujeme milování světa. I toto rozhojňování je nadtvorba, je to milující zdvojení, umocňování toho, co je.

51 „Absolutní ideu lze v tomto ohledu přirovnat k starci, který vyslovuje tytéž náboženské věty jako dítě, ale pro kterého mají tyto věty význam celého jeho života. I když dítě rozumí náboženskému obsahu těchto vět, leží pro dítě celý život a celý svět mimo ně.“ Hegel, G. W. F., *Malá logika*. Přel. J. Loužil. Praha, Svoboda 1992, § 237, s. 358.

52 Kierkegaard poznamenává v novele *Opakování*. „Láska opakování je vpravdě jediná šťastná. Nemá, tak jako láska rozpomínání, neklid naděje, nemá úzkostnou dobrodružnost objevování, ale nemá ani zasmušilost rozpomínání, má blaženou jistotu okamžiku.“ Kierkegaard, S., *Opakování. Pokus v oblasti experimentující psychologie od Constantina Constantia*, c.d., s. 10.

53 Nietzsche, F., O čtení a psaní. In: *týž, Tak pravil Zarathustra. Kniha pro všechny a nikoho*, c.d., s. 65.